

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAYI : 1

ELAZIG -1996

İSLÂM AHLAKI VE KUR'ANIN AHLAK ÖĞRETİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

GİRİŞ:

Ahlâk kavramı gerçek anlamını, semavi dinlerin en sonuncusu ve en mütakâmili olan İslâm'da bulur. Özellikle biz müslümanlar için büyük bir kıymet olan İslâm Ahlâkı'ndan ne kastedildiğine geçmeden önce "İslâm" teriminden ve onun ahlâkla olan yakınlığından bahsetmek istiyoruz.

"Arapçada kuvvetli olmak, rehavet ve gevşeklikten kurtulmak, her türlü kusurdan arınmış olmak anlamındaki (s-l-m) kökünden türetilmiş olan İslâm, teslim olma, kurtuluşa erme ve müsaleme manalarına gelir"⁽¹⁾.

Bu manası ile o, ifade ettiği dinin üç temel hususiyetini birlikte anlatır. Bunlardan biri "teslim olma"dır ki Allah'ın iradesine bağlanmak, O'nun gönderdiği dini hak din olarak kabul etmek demektir.

İkincisi "kurtuluşa erme"dir ki, Kur'an'ın da birçok yerde işaret ettiği gibi, her türlü yanlış inanç ve yaşayış tarzlarını terk ederek esenliğe kavuşmak, bedbahtlıktan kurtulup mutluluğa nail olmaktır.

**Mustafa
TÜRKGÜLÜ**

F.Ü. İlahiyat Fak.
Kelam Anabilim Dalı
Öğretim Görevlisi

1- Çağrıncı, Mustafa, Anahatlarıyla İslam Ahlakı, İst.1991, S.31, Ayrıca bkz: Ahmed Emin (ter.A.Serdaroğlu), Fecru'l İslâm, Ankara 1976, S.119-120

Üçüncüsü de "müsaleme" dir ki, çatışma ve zıtlaşmayı ortadan kaldırarak uyuşmak, anlaşmak, birbirinden emin olmak, dostça münasebetler kurmak demektir. Buna göre İslâm'ı kabul eden biri, toplumun diğer fertleri ile iyi geçinen ve barışı seven kimse demektir.

Batılı araştırmacıların çoğu, bir terim olarak "İslâm" dan, bu dinin hakim olduğu bölgelerdeki düşünce faaliyetlerini, kısaca İslâm coğrafyasını ve bu coğrafya üzerindeki müslümanlara ait kültürlerin tümünü kasetmektedirler. "İslâm ahlâkı" sözünden de, İslâm dünyasında yapılmış olan ahlâk çalışmalarını anlamaktadırlar. Bu durumda, az veya çok, birbirinden farklı kişi yada ekollerin ahlâk yorumları karşımıza çıkmaktadır. Oysa müslüman bilginler, İslâm ahlâkını bu manada düşünmemektedirler. Onlara göre İslâm ahlâkı, tek kaynaklı, vahye dayanan ve kendi içinde tam bir tutarlılığı olan ilahî bir sistemdir. O, ne filozofların rasyonel (akılcı) yorumu, ne mutasavvıfların mistik tecrübeleri ve zahidlik anlayışı ve ne de fakihlerin şekilci (surî) izahlarıdır. O, Kitap ve Sünnet'in hükümleri ve buna göre şekillenen kanun ve kuralların tümüdür. Öteki ahlâk telakkileri ancak bu iki kaynağın prensiplerine uydukları nisbette İslâm ahlâkı ile alakalı sayılabilirler.⁽²⁾

Söz konusu bu kişi ve gurupların ahlâk hakkındaki düşünceleri ve İslâm ahlâkının gelişmesine yaptıkları katkılar, elbette incelemeye değer konulardır. Nevar ki onların burada ele alınması konumuzun uzamasına neden olacaktır. O sebeple biz sadece cahiliye çağı ahlak telakkisine değindikten sonra asıl Kur'an-ı Kerim'in ahlak konusunda öğrettiği şeyleri ve genel manada İslam ahlakının karakteristik özelliklerini, daha sonra da "sonuç" başlığı altında etkilerini belirterek yazımızı tamamlamaya çalışacağız.

A- Cahiliye Çağı ve İslam Ahlâkı İle İlgisi:

Bilindiği gibi Arapyarımadası çöllerle kaplı bir bölgedir. Ülkenin doğal yapısına uygun olarak Araplar genelde göçebe hayatı yaşamaktaydılar. Az bir bölümü de yerleşik hayat tarzını seçmişlerdir. Böyle olmakla beraber bu her iki guruptaki insanları birbirinden ayıran kesin hat, bugün dahi mevcut değildir.

Temelini asabiyet, yani kabilecilik şövenizminin oluşturduğu bedevî toplumu, yabancı fikirlere kapalı olmakla beraber başı boş avara dolaşan bir yapıda değildi. P.Hitti'nin dediği gibi O, çöl şartlarına, insan yaşayışının en iyi bir şekilde intibakının simgesidir⁽³⁾. Bu bakımdan İslâm öncesi arapları için kullanılan "cahî yye" tabirinin bilgi ve medeni seviye mes'alesi ile ilgisi yoktur. Kur'an-ı Kerim'de de işaret edildiği gibi⁽⁴⁾ cahiliyye tabiri, İslâmiyetten önceki devrin sırf dinî ve ahlâkî adetleri ile sosyal hayata ilişkin teamülleri bakımından bir gaflet ve dalalet devri olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Hz. Peygamberin "taassub onu cahilleştirdi"⁽⁵⁾ mealindeki hadislerinde de cahiliye tabiri, cehalet ve serkeşliği ifade için kullanılmıştır. Yine Resulüllah(s.a.v), bir münakaşa sırasında Bilal(r.a)e "kara kadının oğlu" diyen ve bu suretle hakaret eden Ebu Zer (r.a)e, "O'nu anasının renginden dolayı ayıplıyorsun ha! Demekki sende hâlâ cahillik varmış"⁽⁶⁾ derken de kötü ahlâkı kasetmiştir.

Öyle görünüyor ki cahiliye kelimesi, ilmin zıddı olan ve nazarı bilgiden yoksunluğu ifade eden "cehl" değil, fakat amelî bilgisizlik, yani sefahat, serkeşlik, sorumsuzluk, hafiflik, kendini beğenmişlik ve laubalilik manasındaki "cehaletten" gelmektedir⁽⁷⁾. Nitekim türkçemizde de cehalet kelimesi sık sık bu manada kullanılmaktadır. Öyle olmasaydı İslâm gibi mükemmel bir binayı, alt yapısı kökten bozuk bir zemine oturtmak mümkün olur muydu?

Burada bir hususun ayrıca belirtilmesi gerekmektedir: Bilindiği gibi insanlık dünyası bir değerler alanıdır. Değer hükümlerinin, yani iyi-kötü telakkilerinin bulunmadığı hiçbir insan topluluğu yoktur. Bir toplumun, ne kadar kötü olursa olsun, iyilik fikrinden tamamiyle yoksun olduğu söylenemez. Çünkü insanlardaki ahlâk fikri de din fikri kadar eski ve fitrîdir; o derecede de köklü ve yaygındır. Buna göre cahiliye araplarının da bir ahlâk anlayışı olması gerekir. Gerçekten de vardı ve az-çok yaşıyordu da. Hz. Peygamberin bu ahlâk normlarına göre "Muhammedü'l Emin" lakabını aldığı, doğruluğu ve dürüstlüğünden dolayı da büyük bir saygı gördüğü bilinmektedir.

3 P.Hitti(ter.S.Tuğ), Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi İst.1981, C.1,S.45,131-133,

4 Bkz: Al-i İmran 3/154, Maide 5/50, Ahzap 33/33, Fetih 48/26, Furkan 25/3

5 Müslim, Tövbe, 56

6 Buhari, İmân 22, Edep 44; Müslim, İmân 38,40

7 Çağrıcı, age. S.32;A.Emin, age.S.119-121,M.Es'ad,İslâm Tarihi, İst.1983 S.170,

Geleneksel törelerin zorlayıcı etkisi hariç, toplum düzenini yoluna koyacak yazılı bir belgeye sahip olmamalarına rağmen, cahiliye araplarının ahlâk telakkilerine ait bilgiler günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır. Buna ait kaynaklar, cahiliye devri şiiri, atasözleri, tarihî menkıbeler ile Kur'an ve Sünnet gibi İslâmî belgelerdir. Bu kaynaklardan edinilen bilgiye göre cahiliye döneminde ahlâk kelimesi kullanılmamaktadır. Onun yerine kullanılan mürûe (mürüvvet) tabiri vardır⁽⁸⁾. İşte İslâm öncesi arap toplumu bu tabirin ifade ettiği belirli ahlâkî faziletler üzerine kurulmuştur. Bunlar arasında iyi, güzel, hak, hukuk gibi gerçek ahlâkî muhteva taşıyan kavramlara rastlanmakla beraber, arapların en çok değer verdiği erdemler daha başkaydı. Bunların belli başlıları şunlardır:

- Kahramanlık, yiğitlik, cesaret ve sıkıntıya katlanma,
- Yardımlaşma, dayanışma ve sadakat,
- Cömertlik ve misafirperverlik,
- İntikamcılık,
- Hürriyet,
- Namusa düşkünlük,

Genel konuları aşağı yukarı bu olan cahiliye dönemindeki ahlâk telakkisine ait değerlerden bazıları, söz gelimi cömertlik, misafirperverlik, yardımseverlik İslâm ahlâkının da temel öğelerindedir. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki İslâm, kendinden önceki cahiliye ahlâkına ait değerleri kulak ardı ederek, kökten reddetmemiştir. Denebilir ki İslam ahlakı, eskinin ahlak öğretilerini alarak bir bütün haline getirmiş, daha önce aşağı seviyede tutulan ve aşırı derecede uygulanan ahlakî değerleri dengelemiş, onları sübjektiflikten kurtararak akıl ve hikmet temeline oturtmuş ve böylece mükemmel bir ahlakın örneğini vermiştir⁽⁹⁾. Nevar ki O, bunu yaparken, eski telakkilerin bir kısmını da atmıştır. Sözelimi eskiden çok önem verilen bir erdem olmasına rağmen intikamcılık anlayışını

8 Çağırıcı, İslam Ansiklopedisi, Ahlâk Maddesi, Diyanet Vakfı Yayını; T.H.Weir, İslam Ansiklopedisi, Cahiliye Maddesi, M.E.B.Yayını; P.Hitti,age,C.1,S.134- 144;M.Es'ad,age. S.182- 184,191,201; A.Emin, age, S.137,

9 M.A.Dıraz (ter.E.Yüksel-Ü.Tümay)Kur'an Ahlakı, İst.1983, Giriş XIX,

tamamen reddetmiştir. Şüphesiz bu metod, Nübüvvet geleneğine uygun bir methoddur. Gerçekten de hikmete dayalı Risalet geleneği, Allah'ın rızasına uyanı ve insanların hayrına olanı benimseme, ıslahî mümkün olanı düzeltme ve bu iki niteliğin dışında kalanları da kaldırma yolunu tercih etmiştir. Çünkü özellikle ahlâk gibi örf ve adetlerle sıkı sıkıya alakalı olan bir alanda içtimaî bünyeyi ve bu bünyenin kültürel yapısını hesaba katmak gerekmektedir. Aslında sosyal sahada yapılacak her değişiklikte sosyal bünyeyi hesaba katma işi, onun ma'serî vicdanda kabul görmesinin en önemli şartıdır.

Bu geleneğe uygun olarak İslam da gönderildiği toplumun ahlâk telakkilerini tamamen reddetmek yerine, onlardan uygun bulduklarını, temel espirisi ile bağdaştırıyor olanlarını almış ve böylece bir uzlaşmaya gitmiştir. Hz.Peygamber (s.a.v) in "İslâm'da, cahiliye devrinin faziletlerinin tatbikine devam olunacaktır"⁽¹⁰⁾ mealindeki hadisi, bu gerçekçi tavrın örnek ifadesidir. Aynı şeyi bir başka hadislerinde şöyle belirtmişlerdir: "İnsanlardan cahiliye devrinde hayırlı olanlar- faziletli oldukları sürece- İslâm devrinde de hayırlıdır"⁽¹¹⁾.

Ancak bu ifadelerden, cahiliye dönemi ile İslâmî döneme ait ahlâk normlarının değişmediği, bu nedenle İslâm ahlâkının cahiliye ahlâkının bir devamı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Zira İslâm böyle bir sonuca imkan vermez. Çünkü İslâm, fazilet sayılacak şeylerin peşindedir ve bu niteliği taşıyan ahlâkî fiillerle ilgilidir. Bu bakımdan İslâm ahlâkî ile cahiliye ahlâkında varolup şekil bakımından birbirine benzeyen fiiller, özde çok farklıdır. Ayrıca onlara tamamen yeni ve ileri bölümler de eklemek suretiyle ahlakî eseri ebediyyen kemale erdirmiş ve bu suretle O, kutsal binayı büyültüp güzelleştirmiştir⁽¹²⁾. Nitekim İslâm, ahlakî fiilleri niyyete bağlamış, sınırlarını tayin ve müeyyidesini de tesbit etmiştir. Bu niyete göre de yüklenilen sorumluluk çerçevesinde varılmak istenen gayenin takipçisi olmuştur. O'na göre her amel, fert ve toplumun maslahatını ve Allah'ın rızasını amaç edinmeli, fiile başlamadan önce fail, niyetiyle bu amacı mutlaka gözetmelidir. Oysa cahiliye ahlâkında böyle bir özellik yoktur.

10 İbn Hanbel, C.3, S.425

11 Buhari, Menakib 1, Enbiya, 8.

12 M.A.Dıraz, age, Giriş XIX.

Söz gelimi şecaat ve cesaret cahiliye arabının seciyesidir. Ancak bunun insanî ideallerin gerçekleşmesi, hak ve hakikatın ortaya çıkması gibi yüksek değerlerle ilgisi yoktu. Onda var olan tek şey benlik, gurur, ferdî yada kabilevî üstünlük düşüncesidir. Yardımlaşma ve dayanışma temayülü de asabiyet, yani kabilecilik gayretinden öteye geçmez ve ait olduğu kabilenin dışına taşmaz.

Bunun nadir istisnaları olmuyor değildi. Mesela birinin, kendisine veya kabilesine sığınan bir yabancıya "eman vermesi", yani onu tecavüzcülere karşı himaye etmesi bunlardandır. Ancak bunun da temelinde üstünlük ve kendini ispatlama düşüncesi vardır.

Cahiliye arabının cömertlik ve misafirperverliği de kendisinin veya kabilesinin şöhreti için vardı. İslâm Dini cömertlik ve misafirperverliği devam ettirmekle beraber onlara ahlâkî bir muhteva kazandırmıştır. Burada gözetilmesi gereken tek şey Allah rızasıdır. Hz.Peygamber; "veren el, alan elden üstündür"⁽¹³⁾ buyurmuştur. Fakat verirken almamak, gurlanmamak ve çıkar gözetmemek gerekir. Kur'an-ı Kerim de; "biz size Allah rızası için ikram ederiz, sizden bir karşılık ve teşekkür beklemeyiz"⁽¹⁴⁾ denilmesini telkin ediyor ve böylece Kant'tan 12 asır önce şartsız ahlâkın temel kanununu koymuş oluyordu.

Hürriyet anlayışına gelince o da cahiliye arabının ayrı bir tutkusudur. Ona bu tutkuyu kazandıran çöl hayatının kendisidir. Söz konusu hürriyetin bariz vasfı ise bir otorite tanımamaktır. İkinci bir özelliği de dar kapsamlı, kişisel boyutlu olması ve içinde başkalarına yer vermemesidir.

İslam öncesi arap toplumunda 3 sınıf mevcuttu. Birinci sınıfa dahil olanlar genellikle zengin ve soylu kimselerdi ve hürriyet de bunların inhisarında idi.

İkinci sınıfa dahil olanlar, azatlı köle ve cariyelerden oluşan "mevalî" sınıfı idi. Bunlara ne tam hür ne de köle demek mümkündü. Kısmî hakları vardı ve çok kısıtlı bir hürriyete sahiptiler.

İçtimaî yapının en alt tabakasını meydana getirenler ise üçüncü guruba dahil olan köleler ve cariyelerdi. Bunların, inanç özgürlüğü de

13 Buhari, Vesaya, 9

14 İnsan 79/9

dahil, hiçbir hakkı ve hürriyeti yoktu. Çünkü mevcut ahlâk telakkisi, onları hayvandan farksız görüyordu. Efendileri onları dövebilir, hatta öldürebilirdi. Köleler ve cariyeler, efendilerinin inandıkları gibi inanmak, inanmadıklarını ise reddetmek zorundaydılar.

İslâm Dini, toplumun sadece bir kesimi için geçerli ve haksızlıkta sınır tanımayan bu ilkel hürriyet fikrine karşı, inanmış bir kölenin hür olan aristokrat bir müşrikten daha değerli olduğu ilkesini koydu. Ahlâk mes'elesini önce ruh planında ele aldı ve onu manevî bir zemine oturttu. O, her şeyden önce, insanın kendi hürriyetini kendi vicdanında bizzat kendisinin tayin ve tesbit etmesini istiyordu. İşte bu temel düşünce, bir önceki ahlâk anlayışına göre, değerler dünyasında büyük bir yenilik ve değişiklik demektir. Artık insan hem beşer üstü bir otoritenin (Alah'ın), hem kendi vicdanının, hem de toplumsal otoritenin buyruğu altına girmiştir. Çünkü Kur'an, "Allah'a, Resulüne ve kendilerinden olan ulü'l-emre itaat"⁽¹⁵⁾ etme mecburiyetini koymuş ve bu suretle putperest arabın ilkel hürriyet telakkisini kökten yıkmıştır.

Gelen bilgilere bakılacak olursa cahiliye devri arabı, namusuna da düşkündür. Nevar ki o, kadına ve şaraba da düşkündür. Kadın, aşk ve şarap, cahiliye şiiirinde pervasızca işlenen konulardır. İslâm'dan önceki arap kadını, bu genel anlayışın etkisiyle bir meta' olma durumuna düşmüştür. Kadın, alınıp satılan, harplerde tutsak olan, fuhşa zorlanan, sırtından geçinilen ve sürekli horlanan kişi olmuştur. Asıl ve varlıklı aileler için gerçi namus düşkünlüğü sözkonusuydu, lakin fakir ve zayıfın namusu daima ayaklar altında bulunmaktaydı. Zenginler ve asiller de bazan bu kötü kaderi paylaşma durumunda kalmıyor değillerdi. Yapılan kabileler-arası savaşlarda onların kadınları ve kızları da esir düşüyor ve bu durum elbette aristokrasinin şeref ve haysiyetine dokunuyordu. Bu yüzden kız çocuğu istenmemekte, olanlar da çoğu kez diri diri toprağa gömülmekte ve işte bu vahşet hali, namus düşkünlüğünün ifadesi sayılmakta idi. Hz. Ömer'i bile aynı şeyi yapmaya sevkedenin, bu manadaki namus endişesi olduğu bilinmektedir. Fakirler için beslenme endişesi de yok değildi⁽¹⁶⁾. Fakat genelde namus düşkünlüğü ve ona ait endişeler, bunun asıl sebebi olarak görülmektedir⁽¹⁷⁾.

15 Nisa 4/5

16 Bkz: En'am 6/151; İsra 17/31

17 Çağatay, Neşet, İslâm'dan Önce Arap Tarihi, Ankara 1957, S.121-124

İslâm geldikten sonra bu olumsuzluklar hakkında kesin tedbirler alındı. Bütün müslümanlar kardeş sayılarak can, mal, ırz ve namus emniyeti sağlandı. Kabileler arası rekabete dayanan anlamsız savaşlar durduruldu ve ümmet bütünlüğü sağlandı. Savaşın meşruiyeti, hak ve hakikatin ortaya çıkarılması şartına bağlandı. Bundan en çok yararlananlarsa, elbette kadınlar oldu. Çünkü esir düşme ihtimalleri ortadan kalkmış ve böylece kız çocuklarının hor görülmesini gerektirecek sebep de yok olmuştu.

İslâmın kadına getirdiği yeni ahlâkî değer hükümleri, onu gerçek mevkiine oturtmuştur. Fizik bakımından güçsüz olmakla beraber, annelik gibi önemli bir işlevi yerine getirdikleri için, kendilerine ayrı bir yücelik atfedilerek cennete giden yolun annelerin ayaklarının altından geçtiği ve bu suretle kadının en saygıdeğer varlıklardan biri olduğu vurgulanmıştır.

B-Kur'an-ı Kerim'in Ahlâk Konusuna Bakışı:

İslâm ahlakının temelini teşkil eden Kur'anın ahlâka ait öğretileri arasında üç çeşit değer vardır. Bunlardan biri emir niteliğindeki müsbet (olumlu), diğeri de nehiy niteliğindeki menfi (olumsuz) değerlerdir. Bu ikisinin ortasında yer alan üçüncü bir değer sahası daha bulunmaktadır ki biz bunu idael değer sahası olarak isimlendirmek istiyoruz . Bunların bir kısmı tedbirle ilişkilidir. İbadetler gibi. Asıl ideal değerler hatadan dönme ve ubudiyetin ileri derecede insana kazandırdığı ruhî kemal dereceleridir. Kur'an-ı Kerim bunlara "takva" ve "ihsan" demektedir. İslam ahlakı işte açıklamaya çalışacağımız bu değerler müvacehesinde oluşmuş ve şekil kazanmıştır.

1- Müsbet Değerler: Kur'ana göre en şerefli varlık olarak yaratılan insanın asıl amacı, boyası ile boyandığı Allah'ın sıfatları ile iç içe olmak, O'nun ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Nitekim aynı eğilim, insanın fitratında vardır. Buna gücü de yeter. Bu sayede o, diğer yaratıklardan farklı olarak kendi nefsi, kendi kişiliği hakkında dahi bilgi sahibi olabilir⁽¹⁸⁾. Çünkü basiret sahibidir. En'am suresinde şöyle denmektedir:

"Doğrusu size Rabbinizden basiretler (gönül gözleri, hakikati idrak etme kabiliyetleri) geldi. Artık kim (hakkı) görürse yararı

kendisine, kimde (hakkı) görmek istemezse zararı kendisinedir"⁽¹⁹⁾.

Bir başka yerde de insanın, sahip olduğu bu basiretini yeryüzüne çevirmesi ve o suretle Allah'ın varlığına ait bilgiye ulaşması istenmektedir⁽²⁰⁾. Ulaşılabilecek bu bilgi sayesinde insan, aynı zamanda Allah'ın sıfatlarını tanıma, böylece hayatını bu sıfatların ifade ettiği mana doğrultusunda yaşama imkanını bulacak ve Kur'an'ın istediği ahlâkî kişiliği kazanmış olacaktır. M.M.Şerif Allah'a ait dokuz sıfatın müsbet ahlâkî değerle ilgisinin bulunduğunu ve bunların da "hayat, ebedilik, birlik (vahdet), kudret, hikmet, adalet, sevgi ve hayır (iyilik)" olduğunu söylemektedir⁽²¹⁾.

Gerçekten de bu sıfatlar dikkatlice incelenirse, herbirinin, ayrı ayrı, insanın ahlâkî filleri ile ne derece iç-içe olduğu görülür:

a) Hayat, dirilik demektir. Allah'ın bir sıfatı olarak söylersek hayat, Allah'ın kendi zatiyle varolması ve başkalarına da hayat vermesi şeklinde ifade edilir. Ama "hayat", aynı zamanda önemli bir ahlâkî fenomendir. Bu nedenle Kur'an'da va'z edilen ahlâkî kurallar, hayat verici, hayatı zenginleştirici niteliktedir⁽²²⁾. Kur'an'ın koyduğu esaslar çerçevesinde hayatı koruyan ve kollayan kişi, Allah'ın hayat sıfatı ile tanışma fırsatını bulmuş olur. Kur'an-ı Kerime göre, Allah ve Resulü'nün hayat verici şeylere ait davetine icabet etmeli⁽²³⁾ ve güzel bir hayat sürmelidir. Güzel bir hayat için salih amel şarttır; lakin salih amel, istikrarlı ve dengeli bir hayat ister⁽²⁴⁾. O nedenle dünya hayatı ile ahiret hayatını birbirinden ayrı görmemeliyiz⁽²⁵⁾. Çünkü dünya hayatı ahiret hayatı için azık toplama mahallidir. Bu dünyada yaptığımız iyi işler, Kur'an'a göre ölümden sonraki hayatımızı güzelleştirecek, ebedi mutluluğumuzun sebebi olacaktır⁽²⁶⁾.

b) Ebedilik, münhasıran Allah'a mahsus bir sıfattır. Varlık aleminde, Allah'dan başka ebedilik vasfını haiz hiç bir şey yoktur. Aynı alemin bir parçası olan insan da belli bir ecelle sınırlı olarak ya-

19 En'am 6/104

20 Zariyat 51/20-21

21 M.M.Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İst.1990, C.1, S.185

22 Enfal 8/24, Nahl 16/97

23 Araf 7/32

24 Bakara 2/143

25 Hadid 57/27, Kasas 28/77, Ankebut 29/64

26 Bakara 2/25, Tahrim 66/8.

ratılmıştır⁽²⁷⁾. Fakat ruhunda ebediyete yönelik şiddetli bir arzu vardır⁽²⁸⁾. Nevar ki sınırlı bir hayatı olduğu için insan bu arzusunu tatmin edemez. İşte Kur'an, ortaya koyduğu ahlâkî değerleri gözettiği, onlara ait fiilleri yaptığı takdirde, insanın önüne ebediyete kadar uzanan mutlu bir alemin kapısını açmakta⁽²⁹⁾ ve ruhunda hissettiği yok olma duygusunu silerek hayatına anlam kazandırmaktadır.

c) Birlik (tevhid) fikri, İslâmın esası demektir. Kesret, diğer bir ifadeyle birliği bozan şey, İslam ahlakında hoş karşılanmaz. Çünkü vahdaniyet Allah'ın sıfatıdır. Kur'an bu sıfatın gereği olarak evrende ahlâkî bir düzenin varlığından bahseder⁽³⁰⁾.

Yine Kur'ana göre Allah, bu ahlâkî düzen çerçevesinde peygamberler ve diğer insanlarla birey bazında ahitleşmeye girmiştir⁽³¹⁾. Bu bakımdan tevhid temeline dayalı ahitleşmenin konusu olan evrensel ahlâk düzeni mutlaka korunmalıdır.

Tevhid, kişinin ruhî yapısında ahengi, istikrarı, akıl, irade ve hareket işbirliğini gösterdiği için insanı yanlış arzu ve isteklere yönelmekten alıkoyar⁽³²⁾ ve onu, inanç, irade ve eylem üçgeninde ahlâkî bir düzlemin ortasına oturtur.

Tevhid aynı zamanda her platformda (aile, toplum vb.) yeri olan bireyler arasında arzulanan dürüstlük barış ve hoşgörü demektir. Kimin adına olursa olsun bu fazilet ortamının bozulmasına asla müsamaha edilemez⁽³³⁾.

Çünkü Kur'ana göre tüm insanlar tek bir nefsin⁽³⁴⁾, tek bir çift ve ümmetin⁽³⁵⁾ eseridir ve tek bir ümmet olan insanlık camiasının eşit birer üyesidirler⁽³⁶⁾.

d) Kudret, yani güç, kendiliğinden bir sorumluluğu yüklenme potansiyeline sahip olmak demektir. Allah her şeyi kendiliğinden

27 En'am 6/2.

28 Taha 20/120-121

29 Hac, 22/23, Zümer 39/73-75, Mülk 67/12

30 Maide 5/20

31 Al-i İmran 3/81,187, Maide 5/8,13,15, A'raf 7/172

32 Bakara 2/143

33 Bakara 2/224

34 Nisa 4/1, Zümer 39/6, Enam 6/98, Zümer 39/6

35 Hucurat 49/13, Yunus10/19

36 Bakara 2/213

yapabilme gücüne sahip tek varlıktır. Allah'a ait olan bu sıfat, insanın güçlü olma idealinin de kaynağıdır. Aslında insan güçlü olma, zor şeyleri başarabilme potansiyeline sahiptir⁽³⁷⁾. Çünkü Allah ona ruhundan üflemiş⁽³⁸⁾, akıl ve irade vermiş, yeryüzünde onu kendisinin halifesi yapmış⁽³⁹⁾, kâinata var olan her şeyi onun emrine vermiş⁽⁴⁰⁾ ve hatta bilgi edinme bakımında da üstün yetenekler bahşederek meleklerin bile kendisine secde etmelerini sağlamıştır⁽⁴¹⁾. Bu nitelikleriyle insan, tam bir ahlakî kişiliğe sahiptir⁽⁴²⁾. O nedenle dünyada şer diye bilinen unsurlarla savaşarak derecesini yükseltebilir⁽⁴³⁾.

Bir kişinin kudret sıfatı ile ahlâklanması demek, böyle bir savaşa girmesi, kötülüğe ve zulme karşı mücadele etmesi, bu mücadeleyi yürütürken de sabır, sebat, cesaret⁽⁴⁴⁾ ve Allah'a güven gibi erdemleri elden bırakmaması demektir⁽⁴⁵⁾.

e) Kur'an-ı Kerim, hakikat ve hikmet kavramları üzerinde çokça durur. Bilindiği gibi hikmet, bilgiyi, o yolla da gerçeği aramak ve istemek demektir. Bu yönüyle O, insanın ideallerinden birini oluşturmaktadır. Hakikat zanla, hayalle ve eksik bilgi ile elde edilemez⁽⁴⁶⁾. Onun için gerçek bilgi gerekir. Gerçek bilgi ise vahyin ışığında akletmekle, teemmülle elde edilir. Vahyi ve onun ihtiva ettiği yüksek değerleri ancak ilimde derinliği olan kişiler anlayabilirler⁽⁴⁷⁾. Onlara birçok hayırlar verilmiştir⁽⁴⁸⁾. Cahillerin tek vasfı inkârcılık ve bağnazlıktır. O nedenle cehalet doğru yola girmede en büyük engel sayılmıştır⁽⁴⁹⁾. Kur'an yalnızca hikmet sahibi olanların Allah'dan gereği gibi korkacaklarını ve doğru yolda yürüyeceklerini ve o nedenle de kendilerine yüksek dereceler verileceğini bildirmektedir⁽⁵⁰⁾.

37 Ahzab 33/72, Beled 90/4

38 Hicr 15/29, Sad 38/72

39 Bakara 2/30

40 İbrahim 14/32-33; Lokman 31/20

41 Bakara 2/34

42 Enam 6/164

43 Nahl 16/99

44 Al-i İmran 3/122-126,175

45 Al-i İmran 3/159, Mücadele 58/10

46 Nisa 4/157, En'am 6/116, Yunus 10/36,66, Necm 53/28

47 Al-i İmran 3/7,18, En'am 6/105, Hac 22/54, Sebe' 34/6

48 Bakara 2/269

49 Hac 22/71

50 Fatır 35/28, Mücadele 58/11

Görüldüğü gibi ahlâkî kişiliğin şartını Kur'an-ı Kerim, hikmete bağlamış ve ancak böyle bir şahsiyetin, gerçek ahlâkın mahalli olabileceğini anlatmak istemiştir.

f) Adalet, Kur'anın ahlâkî bir idael olarak benimsediği en büyük fenomenlerden biridir. Adalet sıfatının gereği olarak Allah hem adil davranır hem de insanların birbirlerine karşı adil olmalarını emreder⁽⁵¹⁾. En'am suresi 115. ayete göre vahiy, adalet ve hakikatın bir araya toplanmış şeklidir. Bu bakımdan insanlar her türlü beşerî ilişkide, bu ilişki ister bireysel olsun, ister toplumsal olsun, adil olmak ve adaletle hükmetmek zorundadır⁽⁵²⁾. Toplumsal organizasyonlar arasında dahi adalet gözetilmeli, emanete ve özellikle yapılan anlaşmalara riayet edilmelidir⁽⁵³⁾. Günümüzün moda tabiri ile çifte standart uygulamaları, Allah'ın adalet sıfatı ile ahlâklanmış insanların yapacağı şey değildir.

g) Sevgi, insanın tüm ahlâkî değerlerinin mükemmel bir hülâsası ve Allah'ı her şeyden fazla sevmeyi⁽⁵⁴⁾ gerekli kılan bir idealdir. Bu sevgi önce kendi ailesinden⁽⁵⁵⁾, özellikle anne ve babasından⁽⁵⁶⁾ başlayarak diğer akrabaları, yakın komşuları, uzak komşuları, acizleri, yoksulları, yolda kalmışları ve nihayet bütün mahlukatı kucaklar⁽⁵⁷⁾. Yunus'un dediği gibi sevgi, yaratılanın yaratandan ötürü sevilmesini gerekli kılar. Bu sevgi sayesinde insanlar-arası ilişkiler daha yumuşak⁽⁵⁸⁾, daha samimi ve o nisbette de verimli olur. Böylece istenilen amaca ulaşılır. O nedenledir ki Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Mumammed'e en güzel üslup ne ise o üslupla mücadele etmesi⁽⁵⁹⁾, Hz Musa'ya da Firavun'a güler yüz göstermesi ve O'nunla kibarca konuşması tavsiye edilmiştir⁽⁶⁰⁾. Sevgi, öfkeyi dindirir, sevgi düşmanlık duygularını sindirir. Sevgi merdiveni kullanılmadan ahlâkî ideal makamına ulaşmak mümkün değildir.

51 Nisa 4/58, A'raf 7/29, Nahl 16/90, Şura 42/15

52 Nisa 4/135; Maide 5/45

53 Bakara 2/177, Mü'minin 23/8, Talak 65/12, Tevbe 9/4,7

54 Bakara 2/165

55 En'am 6/151, Ankebut 29/8

56 Ahkaf 49/15, İsra 17/23

57 Bakara 2/83,215, Nisa 4/36, İsra 17/26

58 Ankebut 29/46, Fussilet 41/34

59 Nahl 16/125

60 Taha 20/44-47

h) Hayır manasında "iyilik" de Allah'ın bir sıfatıdır⁽⁶¹⁾. Allah'ın iyilik ve rahmet sıfatı her şeyi kuşatmıştır⁽⁶²⁾. Büyük sosyal boyutu olan iyilik fiili, bir şeyin karşılığı olarak değil, Allah iyilik yapanları sevdiği için yerine getirilmelidir⁽⁶³⁾.

Kur'an, Peygamberlerin müşterek vasfının hayırda acele etmek olduğunu⁽⁶⁴⁾ belirttikten başka inanan insanların da iyilik konusunda yarışmalarını tavsiye etmiştir⁽⁶⁵⁾. Allah'ın büyük lütfu, iyi işlerde öne geçenlere ait olacaktır⁽⁶⁶⁾. Kur'an, mü'minlere, kötülüğü en iyi şekilde berteraf etmelerini de öğütlemiştir.

Bu sayede toplumun barışa giden yolunu tıkayan düşmanlıkların kalkacağını ve gün gelecek düşman olanların dahi yakın dost olacağını belirtmiştir⁽⁶⁷⁾. Hülasa "en yüce iyi" nin sıfatı olan iyilik fiili, herkesin ahlâkî ideali olmalıdır. Bu ahlâkî idealin dünya ve ahirette hayırlara vesile olacağı unutulmamalıdır⁽⁶⁸⁾.

ı) Güzellik, Allah'a yakışan sıfatların başında gelir. En güzel isimle⁽⁶⁹⁾, en güzel yaratıcılık⁽⁷⁰⁾ Allah'a aittir ve her şeyle beraber insanı da en güzel şekilde yaratan O'dur⁽⁷¹⁾. Kitap halinde gönderdiği en güzel mesaj O'na aittir⁽⁷²⁾. Bu mesajlarla en güzel misaller getirilmiştir⁽⁷³⁾, en güzel öğütlerle insan, en güzel din olan İslâm'a davet edilmiştir⁽⁷⁴⁾. Kur'an için, insanları hikmetle, güzel öğütle dine davet edenden, onlarla en güzel şekilde konuşup tartışandan⁽⁷⁵⁾ daha iyi kim olabilir? Kendilerine selam verildiğinde daha iyisi ile cevap vermek⁽⁷⁶⁾, kötülüğü iyilikle savmak⁽⁷⁷⁾, insanların arasını bulmak⁽⁷⁸⁾ en

61 Haşr 59/23-24

62 A'raf 7/156

63 Bakara 2/195

64 Embiya 21/90

65 Bakara 2/148

66 Fatir 35/32

67 Fussilet 41/34

68 Tevbe 9/88-89, Kehf 18/2

69 A'raf 7/180, İsra 17/110, Taha 20/8

70 Saffat 37/125, Yasin 36/79

71 Secde 32/7-9, Tin 95/4, Teğabun 64/3

72 Zümer 39/23

73 Furkan 25/33

74 Zumer 39/55

75 Nahl 16/125, İsra 17/53

76 Nisa 4/86

77 Mü'minun 23/96, Fussilet 41/34

78 Nisa 4/62, Hucurat 49/10

güzel ahlâkî fiillerdir. Sabır⁽⁷⁹⁾, bağışlama, başkasını hoş görme⁽⁸⁰⁾ gibi davranışlar da böyledir. İyi iş yapanlar bu dünyada ödüllendirilecekleri gibi⁽⁸¹⁾ öbür dünyada da en güzel şekilde mükâfatlandırılacaklardır⁽⁸²⁾.

2- Olumsuz Değerler:

Yukarıdan beri ifade etmeye çalıştığımız müsbet ahlâk değerlerine karşılık Kur'an'da, şeytan ve iblis ile sembolleştirilen bazı kötü değerler de geçmektedir⁽⁸³⁾. Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığına göre şeytan sürekli olarak insanları kandırmak ve doğru yoldan saptırmak için uğraşan inatçı bir âsidir⁽⁸⁴⁾. İnsanlar arasına düşmanlık ve kin tohumları ekip fesat çıkarır, doğru yoldan uzaklaştıracak sahte arzular uyandırır, kötü, çirkin ve utanç verici işler yapmaya sevkeder, bu suretle Allah'ın yarattığı en güzel fitratı bozmaya çalışır⁽⁸⁵⁾. Kısaca söylemek gerekirse şeytan, diğer bir deyişle iblis, insanların düşmanıdır⁽⁸⁶⁾. Bu yüzdendir ki insanların şeytanın entrikalarından haberdar olmak ve onun iğvalarına karşı tedbirli bulunmak mecburiyeti vardır. İşte Kur'an-ı Kerim insanların bu konu hakkında da bilgi sahibi olmalarını sağlamak için ahlâkî olumsuzluklara değinmekte ve şeytanın işi olan şeylere iltifat edilmemesini istemektedir.

Nedir bu olumsuz dediğimiz şeytanî ahlâk değerleri?

a) Bunlardan biri "hayatın hiçe sayılması ve heba edilmesi" dir. Kur'ana göre hayat çok değerli ve kutsaldır⁽⁸⁷⁾. Bu nedenle durup dururken intihar etmek ve bir başka insanın canına kıymak yasaklanmıştır⁽⁸⁸⁾. İnsanın hayatla olan bağlarını zayıflatan şeyler de yasaklanmıştır. Sürekli ümitizlik, gam ve keder hep şeytanın

79 Yusuf 12/18

80 Hicr 15/85

81 Al-i İmran 3/172, Tevbe 9/121, Yunus 10/26, Nahl 16/96-97, Nur 24/38, Ankebut 29/7, Zümer 39/35,70

82 Nahl 16/30, Necm 53/31

83 Nisa 4/117

84 Enfal 8/48, Nisa 4/119

85 Nisa 4/119-120, Nur 34/20-21

86 Bakara 2/168,268

87 En'am 6/151, İsra 17/33

88 En'am 6/140, Bakara 2/84-85, Nisa 4/29

vesvesesinin eseridir ⁽⁸⁹⁾. Mü'min, vesveselerden, kuruntulardan uzak duran ve Allah'ın rahmetinden ümidini kesmeyen kimsedir ⁽⁹⁰⁾.

Bu cümleden olarak başkalarının hayatını, huzur ve güvenini sarsıcı, şeref ve itibarını zedeleyici hal ve hareketler de hayata kıymet vermeme olarak kabul edilmiş ve yasaklanmıştır. Mesela yalan söylemek, gıybet etmek, tecessüs, alaya alma ve birbirlerini çekiştirme gibi şeyler ilk akla gelenlerdir ⁽⁹¹⁾. Buna korkaklığı, cimriliği hatta dilencililiği dahi ekliyebiliriz.

b) İkinci olumsuz değer, "fani şeylere bağlanma" dır. Onları hayatı kolaylaştıran birer vasıta değil de gaye olarak algılamak⁽⁹²⁾, insan-oğlunun en büyük yanlışıdır. Çünkü bu durum onu çeşitli olumsuzluklara götürmekte ve ahiretinin yanında çoğu kez dünyasını da karartmaktadır. O nedenle Kur'an, fani şeylerden uzak durulmasını her fırsatta vurgulamış⁽⁹³⁾ ve insanın dikkatini, salih ameller ile dar-bakadaki nimetlerin üzerine çekmiştir ⁽⁹⁴⁾.

c) Üçüncüsü "atalet" yani tembelliktir. Kur'an, Allah tarafından inasana verilen güç ve kuvvetin, her türlü yetenek ve meziyetlerin kullanılmasını ve değerlendirilmesini ister. Böyle bir gayretin olmayışını ahlâkî olumsuzluk olarak görür ⁽⁹⁵⁾

d) Dördüncüsü "hata yapmak", yanılmaktır. İnsan ya bilmedenki buna unutma da dahildir- yada tamamen nefsaniyete, cehalete, zan ve hayale, daha da kötüsü riyakârlık ve gösterişe bağlı olarak hata yapar. Kur'an, birinci şekilde görülen hatalar için insanı mazur sayabilmektedir⁽⁹⁶⁾. Ancak ikinci şekilde ortaya çıkan hatalı davranışlar Kur'anın affetmediği şeylerdir. Çünkü nefis, yenilmesi gereken bir düşman, cehalet çirkinlik, zan ve hayal ise hakikat konusunda hiçbir şey ifade etmeyen ⁽⁹⁷⁾ olumsuzluklardır. Riyakârlık ve gösterişe dayalı hatalara gelince, işte onlar şirkle, yada münaffıklıkla eşdeğerdir⁽⁹⁸⁾. Şirk ise Kur'ana göre en büyük zulümdür ⁽⁹⁹⁾.

89 Al-i İmran 3/139, Tevbe 9/40, Fussilet 41/30, Nas 114/1-6

90 Zümer 39/53

91 Hucurat 49/11-12, Hümeze 104/1

92 Yunus 10/7, Hümeze 104/2-3

93 Nahl 16/96, En'am 6/32, İsrâ 17/18, Kehf 18/46

94 İnşikak 84/6, Yunus 10/25, Zuhruf 43/70

95 Al-i İmran 3/146, Enfâl 8/46, Muhammed 47/35, Nisa 4/77

96 Bakara 2/286

97 Yunus 10/36, Necm 53/28

98 Bakara 2/8, Nisa 4/81

99 Lokman 31/13

e) Beşincisi "haksızlık" tir. Adaletin karşıtı olan haksızlık, olumsuzluk ifade eden bir ahlâkî değerdir. Adaletsizlik orta yoldan taşma, hududu aşma demektir. İnsanların hak ve hukunun zedelenmesidir. O nedenle Kur'an-ı Kerim haksızlığı yasaklamış ve alternatif olarak da ifrat ve tefritden uzak, herkesin hak ve hukukuna saygılı orta bir yolu adaleti tavsiye etmiştir ⁽¹⁰⁰⁾.

f) Kur'anın olumsuz olarak ortaya koyduğu altıncı değer "kin, garaz ve zorbalık", yedinci değer "günah ve kötülük" nihayet sekizinci değer de "birliğin eksikliği" dir.

g) Tevhidin olumlu özelliğine karşılık "birliğin eksikliği", inanç problemini gündeme getirmektedir.

Kur'an, bütün bu olumsuzlukları berteraf edebilmek için tevhid (birlik) anlayışını önce iman planında sağlamlaştırmış, sonra da toplumsal alanda gerçekleştirmek istemiştir. Çünkü bütün uyumsuzluk ve düzensizlikler Allah'ın birliğini inkârdan gelir.

Gerçekten de birlik inancının bulunmaması, toplumsal ve bireysel hayatta uyumsuzluğun, ihtilafın, dirlik ve düzen bozukluğunun yegane sebebidir. İnanç düzeyinde bozulan tevhid fikri, beşerî planda da etkisini göstermekte ve böylece olumsuz her ahlâkî değer peydahlanmasına neden olmaktadır.

3- İdeal Değerler:

Kur'an-ı Kerim, yukarıda sözü edilen doğru davranışlara sahip dürüst insanı meydana getirmek için çok ciddi tedbirler getirmiş, üstün idealler geliştirmiştir. İnsanın "iyi insan" olmasını sağlayacak bu tedbirlerin başında, hiç şüphesiz iman ve ibadetler gelmektedir. Ayrıca pişmanlık yada tövbe gibi içsel bazı ahlakî değerler de bulunmaktadır. İşte bunlar "takva" ve "ihsan" dediğimiz en üst seviyedeki ahlakî ideallerin, tabir caizse, alt yapısı demektir.

a) İbadetler deyince ilk akla gelenler namaz, oruç, hac ve zekattır. Buna sadakayı da ekliyebiliriz. Namaz, bütün kötü ve çirkin olan şeylerden insanı alıkor⁽¹⁰¹⁾. Çünkü namaz yoluyla günde beş defa Allah'ın huzuruna çıkmak durumunda olan birinin, menhiyyata zaman

100 Nisa 4/135

101 Ankebut 29/45

bulması ve nefsinde çirkinlikler için yer ayırması zor olur. O nedenle namaz, Mü'minin miracı sayılmıştır.

Orucun, nefsi ıslah, ruhu disiplin altına alma ve aynı zamanda diğer insanlarla psikolojik bağ kurma gibi önemli bir işlevi de vardır. Resulüallah'ın ifadesi ile oruç, bir kalkandır; oruçlu, onun sayesinde tüm kötülüklerden korunur.

Zekât, mülkün Allah'a ait olduğunun ifadesidir. Zahiren zenginmiş gibi görünen mal ve servetin içinde fakirin de hakkının bulunduğunu bildiren Kur'an-ı Kerim, zekâtı namazla birlikte çokca hatırlatmakta, bu suretle malın temizlenmesini istemektedir. Gerçekten de zekât ve aynı cinsten olan sadaka, servetin aklanması amacı ile emredilmiştir. Nevar ki onlar, aynı zamanda toplumsal, insanî ve ahlakî boyutu olan ibadetlerdir. Fakat bu malî mükellefiyetlerin, insanı, kibir ve bencillikten kurtarma gibi ayrı bir fonksiyonlarının olduğu da unutulmamalıdır. O nedenledir ki Kur'an zekâtı, gizli ve açık olarak sadaka vermeyi, Allah'a verilen güzel bir borç⁽¹⁰²⁾ asla aldanması olmayan kârlı bir alışveriş⁽¹⁰³⁾ olarak tanımlamaktadır.

Haccın ifasına gelince Kur'an, Bakara Suresinin 197. ayetinde onu, hiçbir şekilde kötülüğün, kargaşanın, fitne ve fesadın olmadığı bir hayatın belirtisi, yol azığının en iyisi ve bizatihi takva olarak tanımlamıştır. Mü'minler hac sayesinde özlemi çekilen huzur dolu bir hayatı tanımakta, ırk, milliyet ve cinsiyet farkı gözetmeksizin böyle bir hayatın bütün insanlarca birlikte paylaşılmasının mümkün olduğu bilincine ulaşmaktadır. Kur'an'ın evrensel mesajı da zaten bu hedefi göstermektedir.

Kur'an'a göre bu ibadetleri samimiyetle ve sırf Allah'ın rızası için yerine getirenler, hayasızlık ve kötülüklerden uzak kalır, utanç verici hallerden arınmış olurlar⁽¹⁰⁴⁾. Toplumsal varlık olmasının gereği olarak iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek de insanın ayrı bir görevi olarak belirtilmekte ve bu prensibin önemli bir tedbir değeri olduğu ısrarla vurgulanmaktadır⁽¹⁰⁵⁾.

102 Maide 5/12

103 Nur 24/37-38

104 Ankebut 29/45

105 Al-i İmran 3/110,114

b) İnsan, Allah'a ve O'nun dinine yönelme özellikleri taşıyan⁽¹⁰⁶⁾, yani en güzel şeyleri gerçekleştirebileceği ideale sahip, aynı zamanda takdir yeteneği bulunan bir varlıktır. Fakat onun, fıtratında var olan nankörlük ve acelecilik nedeniyle çeşitli kötülöklere doğru eğilimi de vardır⁽¹⁰⁷⁾. Bu zaafından dolayı, herşeye rağmen, hataya düşer⁽¹⁰⁸⁾. Hz.Adem, hataya düşenlerin ilkidir⁽¹⁰⁹⁾. Nevar ki O, hatasını anlar anlamaz pişmanlık duymuş ve tövbe etmiştir. Allah da O'nun tövbesini kabul buyurmuş ve kendi yoluna dönenler için korku ve endişenin olmayacağını bildirmiştir⁽¹¹⁰⁾.

Kur'an'a göre Allah'dan mağfiret dileyerek O'na yönelmek, imanın gerçek bir işaretidir⁽¹¹¹⁾. Bu halet-i ruhiyeyi destekleyen şey ise Allah'ı sürekli anmak ve O'nun rahmetinden ümit kesmemektir. İşte bu pişmanlık yada tövbe müessesesinin varlığı iledir ki insan kötülöklere kurtulabilmekte⁽¹¹²⁾ ve Hıristiyanlıktakinin aksine, tekrar Allah'ın yoluna girme şansını yakalayabilmektedir. Bu suretle insan, suçluluk psikozuna dayalı kötümser kaderciliğin esiri olmaktan sıyrılmış ve yeniden ahlâkî bir kişilik kazanmış olur.

c) "Takva" dediğimiz değer, önemli bir ahlâkî ideal merhalesidir. Kur'an'da takva, iyi şeyleri yapıp kötü şeylerden sakınma diye tanımlanmaktadır. Bu, Allah'a olan kâmil imanın ve ona duyulan gerçek sevgi ve saygının ifadesidir⁽¹¹³⁾. Takva, insanı ahlâkî bozulmalara karşı korur⁽¹¹⁴⁾, Allah'ın rızasını kazanma gayretini artırır⁽¹¹⁵⁾, O'nun cemalini görme hedefine yöneltir⁽¹¹⁶⁾. Aynı yönelişte bencillik yoktur, sadece "iyilik için iyilik yapma" ideali vardır⁽¹¹⁷⁾. Kur'an takva sahibi (muttaki) kişiler için altlarında ırmaklar akan cennetler va'detmekte⁽¹¹⁸⁾ ve bu suretle insanları, mümkün olduğunca

-
- 106 Rum 30/30
 107 İbrahim 14/34, İsrâ 17/11
 108 A'raf 7/23, Nahl 16/33, Yusuf 12/59
 109 Bakara 2/35-36, A'raf 7/19,23
 110 Bakara 2/37-38
 111 Tevbe 9/112
 112 Ra'd 13/28
 113 Bakara 2/21
 114 Neml 27/53, Fussilet 41/18
 115 Bakara 2/207
 116 Bakara 2/272
 117 Rahman 55/60
 118 Al-i İmran 3/15

kötülüklerden uzak tutarak iyilikleri ve güzellikleri yaşamaya sevketmektedir.

d) İdeal değerlerin en üst basamağını "ihsan" oluşturmaktadır. İhsan, amelin, idealle ve Alah'a olan derin bağlılık duygusu ile uyum içinde olması; ahlâkî failin, Allah'a duyulan engin sevgi tarafından yönlendirilmesi demektir. Hz.Peygamber "cibril hadisi"nde, "ihsan nedir?" diye sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir: "İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyor olsan dahi O'nun seni gördüğünü bilmendir"⁽¹¹⁹⁾.

Gerçek bir imanla iyi işlerin yapılması, insanın mevcut gelişiminin sadece bir aşamasıdır. Söz gelimi Allah'a olan bağlılığından dolayı kurban kesenler, şüphe yok ki, takva sahibidirler⁽¹²⁰⁾. Fakat, kurbanı kesme inancına erdirdiği, yani hidayete erdirdiği için Allah'a çokca şükredenler, hamdedenler ise "ihsan" la vasıflanmış kişilerdir.

Gerçekten kendini Allah'a adanmış kişiler, Allah'ı her yerde hazır ve nâzır bilirler. Allah yolunda açlığa ve susuzluğa, Allah düşmanlarının vereceği zarara göğüs gere gere katlanırlar⁽¹²¹⁾. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaz, Allah'a korku ve ümitle yakarırlar⁽¹²²⁾. Mallarını Allah yolunda kullanarak temizler ve ondan bollukta ve yoklukta sarfederler. Öfkelerini yenerler ve insanları affederler⁽¹²³⁾. Zandan, tecessüsten ve gıybetten sakınırlar. Düzenli olarak namaz kılip zekât verirler ve ahiret gününe şeksiz ve şüphesiz inanırlar⁽¹²⁴⁾. İhsan derecesinde olan kişiler, sade kendi kurtuluşları için değil başkalarının kurtuluşunu da amaçlayan "örnek" kişilerdir⁽¹²⁵⁾. O nedenle Peygamberler bu mertebenin içinde yer alırlar. Kur'an'a göre onlar, önderlik ettikleri toplumda barış, huzur ve güvenin hakim olduğu bir organizasyonun kurucularıdır. Bu bakımdan "muhsin" kişilerin ikinci dereceden öteki özellikleri güçlü, bilgili,

119 Buhari, İman 37; Müslim, İman 1,5

120 Hac 22/37

121 Ankebut 29/69, Tevbe 9/120

122 A'raf 7/56

123 Al-i İmran 3/134

124 Lokman 31/4

125 En'am 6/82-90, Bakara 2/193, Al-i İmran 3/104, 110

akıllı, kiyaset ve hikmet sahibi olmaktır⁽¹²⁶⁾. Onlara ecirlerini Allah verecektir. Onlar için ne korku, ne keder vardır⁽¹²⁷⁾. Onlar mahzun da olmayacaklardır⁽¹²⁸⁾.

C- İslâm Ahlâkının Temel Özellikleri

Buraya kadar cahiliye devrinin ahlâk anlayışına ve İslâmın gelişi ile beraber bu anlayış şekillerinde meydana gelen büyük değişikliklere işaret etmeye çalıştık. Görüldüğü gibi Kur'an, müşrik arapların o zamana değin görmediği yeni bir ahlâk anlayışı getirmiştir. Bu düşünceye göre insan kendi kendine dönüyor ve böylece şimdiye kadarki dış mücadelelerden kurtularak ruhunun selameti, iki cihanın saadeti için çabalaması gerekiyordu. Bu çabaya rehber olan İslâm'ın yeni ahlâk sistemi, ilk defa asr-ı saadet dediğimiz zaman dilimi içinde uygulamaya konuldu. Neticesi de insanlığa örnek olabilecek şekilde müsbet oldu ve hâlâ gıpta ile anılan muazzam bir medeniyetin sağlam zeminini oluşturdu.

Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu ahlak öğretisine bakacak olursak İslâm ahlâkının dört mertebesinin olduğunu görürüz. Bunlar da "İman", "İslâm", "Takva" ve "İhsan"dır.

Bu mertebeler tabîî olarak sıraya konulmuştur. Alt mertebelerde olan üstekilerden kuvvet alır ve aslında bir önceki olmazsa bir sonrakinin hayat bulması mümkün değildir.

Buna göre islâm ahlâkı için önce sağlam bir iman şarttır. Bu İman insan hayatının bütün cephelelerini ihata etmelidir. Bu da kişinin aklı yetkinliğe, kâmil bilince ve kuvvetli iradeye sahip bulunmasına ve herşeyi ile Allah'a ait olduğuna inanmasına bağlıdır. İman mertebesi İslâm'ı doğurur. İslâm, imanın dışı yansıyan şeklidir. Arkasından takva gelir. Takva, Allah'tan korkmak ve sorumluluk bilincinden doğan dikkatle nefsi düzeltilmiş olarak yaşamaktır. Bu sayede insan Muhammedî bir sirete kavuşur. Takvada sabır, sebat ve tahammül esastır. İhsana gelince, o, daha önce de belirttiğimiz gibi, en yüce mertebedir; kişiyi Allah'ın rızasını elde etmeye sevkeden ilahî sevgidir. Takva Allaha itaat ise, ihsan, itaat etme hidayetini eriştiği için Allah'a hamd ve minnet demektir.

126 Nemi 27/15-16

127 Bakara 2/112

128 Yunus 10/62

Kur'an-ı Kerim'in ta'lim ettiği ahlakî değerler ve yukarda tesbit edilen mertebeler ışığında gelişen İslam ahlakının vazife, mükelleflik (sorumluluk) ve müeyyide olmak üzere üç temel umdesi vardır. Vazifenin esasını, Allah'ın emir ve nehiyleri oluşturur. Mükellefliğin temeli aklî yetkinlik, irade hürriyeti ve iyi niyettir. En mühim vasfı ise, vazifeye, yani Allah'ın şartsız ve mutlak emrine bağlılıktır. Emrin en belirgin özelliği, iyi olan ahlak kaidelerinin emredilmiş, kötü olanlarının ise nehyedilmiş olmasıdır.

Bu noktada İslam ahlakının, insanın kendi hissî kaanatlerine göre fayda, iyilik, güzellik gibi konularda hüküm vermesini, dilediği şeyleri vazife kabul edip dilemediklerini itiraz konusu yapmasını hoş karşılamadığını belirtmemiz gerekmektedir. Çünkü insan bu durumda kendisi için hayırlı olandan nefret edebilir; yada zararına olacak şeyi sevebilir. Çünkü hoşlanıp hoşlanmama nihayet bir duygudur. Sadece bununla iyilik ve kötülük, yada hayır ve şer belirlenemez. Bunlar gerçeğin ve işlerin sonuçlarının bilinmesiyle alakalı şeylerdir ki onu da Allah bilir, insan bilemez. Bunun ifadesi olarak Bakara Suresi 216. ayette şöyle denilmektedir: "Hoşlanmasanız da savaş size farz kılındı. Hoşunuza gitmeyen bir şey belki sizin için daha hayırlıdır. Belki hoşunuza giden bir şey de sizin için daha kötüdür.(Onu) Allah bilir, siz bilemezsiniz".

Şurası da bir hakikattir ki İslam Ahlakı, mükellef tutuğu insanı hür olarak seçme yeteneği bulunan yetkin bir varlık olarak tanımlar. Ayrıca o, basiret sahibidir⁽¹²⁹⁾. O nedenle hangi fiilin kendi lehinde veya aleyhinde olduğunu bilir⁽¹³⁰⁾. Buna rağmen kötü temayülleri de vardır ve bu iyi olmayan temayüller onu fenalığa sevk edebilir⁽¹³¹⁾. Fakat yine de insanın ahlakî iradesi, onu ihtiraslardan, heva ve hevesten koruyacak güçtedir⁽¹³²⁾. İnsan, bütün bu üstün nitelikleri varken, hâlâ seçme güçlerini kötü istikamette kullanırsa, artık aşağıların aşağısına atılmayı hak etmiş olur⁽¹³³⁾.

İslam Ahlakı mükellefliği, yapabilme, güç getirebilme esasına

129 Kıyame 75/14

130 En'am 6/104

131 Yusuf 12/53

132 Naziat 79/40-41

133 Tin 95/5

bağlamıştır. Zira Allah kimseyi gücünün üstünde olan birşeyle mükellef kılmaz. Kur'an, insanların doğru yola güzel söz ve nasihatlarla çağrılmasını ve onların genel durumunun hesaba katılmasını ister⁽¹³⁴⁾. Çünkü insanlar gerek bilgi ve gerekse kavrayış bakımından önemli farklılıklar taşırlar. Bu sebepten dolayı birine iyi gelen bir yaklaşım ve teklif, diğerine ters gelebilir, yada ağır düşebilir. O nedendir ki "insanlarla, akıllarının kavrayabilme güçleri ölçüsünde konuşun" denilmiştir. Kur'an-ı Kerim aynı hususa birkaç yerde değinmekte ve Allah'ın, kimseyi gücünün üstünde bir vazife ile mükellef kılmayacağını bildirmektedir⁽¹³⁵⁾.

Görüldüğü gibi Kur'an, insan telakkisinde olduğu gibi ahlak anlayışında da realisttir. İnsanlardan olmayacak şeyleri istemez. Hiç kimsenin yapamayacağı ve yalnız müstesna insanlara münhasır olan faziletleri bütün insanlara teşmil ederek ütopyaya düşmez. Halbuki beşerî ahlak sistemlerinde ve dinlerin bazılarında gerçekle alaka o kadar azdır ki, onların ahlakî idealizmi tam bir ütopya manzarası gösterir. Söz gelimi Hıristiyanlıkta bulunan "bir yanağına vurduğunda ötekini de çevir" kaidesi, yahut Budizm'deki "arzuların mutlak surette yok edilmesi" prensibi böyledir. Oysa İslam, "kötülüğü iyikle savınız⁽¹³⁶⁾ derken, aynı zamanda kıyasda hayatın var olduğunu ifade etmekte⁽¹³⁷⁾ ve böylece hayalcilikten uzak, realist görüşünü ortaya koymaktadır. Bu espiriden hareketle Kur'an, ilkel aşiret ahlakından kâmil insan ahlakına kadar birçok dereceler ihtiva eder. Karşısındakinin durumuna bakar ve bu suretle formalist ahlak sistemlerinde görülen "ya hep, ya hiç" dayatmacı anlayışa imkan vermez. Bu özellikler daha önce Sokrat ile Konfüçyüs ahlakında da vardı. Fakat onlardaki rasyonel yapı ceza ve mükafaat anlayışına, yani müeyyideye imkan vermediği için pragmatik derecede kalmışlardır⁽¹³⁸⁾. Kant'ın mutlak ve şartsız dediği vicdan müeyyidesi de İslamdaki müyyide anlayışından mahrum olduğu için ütopya olmaktan kurtulamamıştır. İslam ahlakında müyyide, dinî olmanın yanısıra, hem vicdanî hem de toplumsaldır. Bu bağlamda "haya", önemli bir ahlakî fenomen sayılır. Fakat İslam'ın müeyyide anlayışının en orijinal tarafı, dünyeviliğin yanında asıl uhrevî bir boyuta sahip olmasıdır.

134 Nahl 16/125; Taha 20/44

135 Bakara 2/233, 286; Talak 65/7

136 Mü'minun 23/96

137 Bakara 2/179

138 H.Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, İst.1995, S.70

İslam ahlakının en belirgin özelliklerinden biri de sistemini tabîî ve fitrî bir temele dayandırmasıdır. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi İslam'ın ahlak kanunu, Kant'da olduğu gibi yalnızca soyut ve formal bir "emir" den ibaret değildir. O'nun insan fitratına uygun, ütopyadan uzak, uygulanabilirliği olan prensiplere sahip realist bir sistem olduğunu söylemek durumundayız. Onda bilgi ve bilgilenme esastır. Bunun için mazeret kabul edilmez. Bilmiyenlerin bilenlere (ehl-i zikre) sorması istenir⁽¹³⁹⁾. Sorulduğu taktirde de soruyu cevapsız bırakmayı hoş karşılamaz. Kur'an-ı Kerim Hz. Peyganberi bu konuda uyarmakta, kim olursa olsun kendisine soru sorulduğunda yüzünü başka tarafa çevirmemesi istenmektedir⁽¹⁴⁰⁾.

İslam ahlakı için bilgi ve bilgilenmenin bu derece önem arzemesi, Onun yalnızca mücerret hükümlerden ibaret olmadığıın işareti sayılır. Hakikaten O, telkin ettiği ferdî ve içtimaî iyiliklerin neler olduğunu bazen genel prensipler, bazan da detay konular olarak söyler. "Eğer bilmiyorsanız bilenlerden sorup öğrenin" derken bu konuda bir cehdin olmasını ve bu suretle, tayin ve tesbit edilmiş olan programa katılmayı ister. Gerçekten de Kur'ana göre mücahede, bu programa katılmak için en önemli vasıtaadır. "Allah yolunda mücahede eden kimse, kendi nefsi için mücahade etmiş (ve onu yüceltmış) olur"⁽¹⁴¹⁾. Aynı zamanda topluma da hizmet etmiş sayılır. Mücahede, insanın Allah yanındaki makamını yükseltir⁽¹⁴²⁾. "Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece, bakımından oturanlara üstün kılmıştır"⁽¹⁴³⁾.

Gerçekten de Kur'an, özellikle pratik hayatın noksansız bir programını vermiştir. İnsanın bizzat kendisine karşı takınması lazım gelen tavırdan tutun da ailesiyle ve genel olarak çevresindeki insanlarla olan davranışının nasıl olması gerektiğine, idare edenlerle idare edilenler ve nihayet milletler ve devletler arasında sürdürülecek münasebetlerin hangi şekilde tanzim edileceğine varıncaya kadar her şey bu programda yer almıştır. Keza Allah'a karşı olan sorumluluklarımızı ve bu sorumluluk çerçevesinde yapmamız gereken kulluk görevlerinin neler olduğu ve nasıl yerine getirilmesi gerektiği gibi konular da aynı programın önemli bir bölümünü teşkil ederler. Hayatın her sahası için çizilen bu planın içinde yer alan kadrolar,

139 Nahl 16/43

140 Abese 80/1-6

141 Ankebut 29/6

142 Tevbe 9/20

143 Nisa 4/95

hiçbiri diğzerinin hakkına müdahele etmeksizin, ahenkli bir bütünü tamamlayıcı, parçaları sayılırlar.

Kur'an-ı Kerim bu mucizevî sonuca, dalgalı ve bulanık olan mücerret ile, açık ve net olan müşahhas arasında kurduğı denge ile ulaşmıştır. Böylece O'nun kurduğı ahlak sistemi hem katı hem de esnektir. Her türlü düzensizliğe ve kişisel ihtiraslara karşı koyan açık ve net hükümler, O'nun katı tarafını oluştururlar. Belirsizliğe imkân veren kaideler ise esnek yanını gösterirler. Bu esneklik içinde şahıs, tecrübenin kazandırdığı bilgiler ışığında, idealini diğzer ahlakî mecburiyetlerle uzlaştırma imkanını bulur. Fakat bu uzlaşma keyfi değil, belli kurallar çerçevesinde, basiretli bir yaklaşımla olur. Mücahede, bu basiretli çabanın islamî ahlak literatüründeki adıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın ahlaka ilişkin mevzuatı, hiçbir yerde görülmiyen çift yönlü bir mükemmellik arz etmektedir: Korkuda ümit, sertlikte yumuşaklık, kararlılıkta müsamaha, birlikte farklılık(nüans), hürriyet içinde itaat, zorluk içinde kolaylık v.s..... Bütün bunlar insan ruhuna eşit derecede uygun düşen çift yönlü bir mutluluğı sağlamanın te'minatı sayılırlar⁽¹⁴⁴⁾.

İslam ahlakının kanunları, nibset edildiğı dinin evrensel özelliğine paralel olarak, küllîlik arzeder. O, inananları birbirinin kardeşi saymanın ötesinde, bütün insanları tek bir vicdan, tek bir nefis kabul eder⁽¹⁴⁵⁾. Bu vicdan birliği dolayısıyla, tüm insanlığın aslında tek bir ümmet olduğunu⁽¹⁴⁶⁾ bildiren Kur'an-ı Kerim, sadece onların kötü yola saparak ihtilafa düşmeleri sonunda, birçok milletlerin ortaya çıktığını⁽¹⁴⁷⁾ haber vermektedir. O bakımdan İslam ahlakının kanunları küllidir. Bu husus Kur'an'da sıkça yer alan "ey insanlar!" hitabında açık olarak görülür. Ahlakî emirler, iyi fiiller veya iyilikler, bütün insanlığa şamil olduğu gibi, onları herkes kendi kendine, yakınlarına, zengine, fakire, dost ve düşmana da tatbik edebilir. Hülasa tüm insanlık ondan nasibini alır.

İslam ahlakı, küllî olan prensiplerini va'z ederken dahi, ferдин ahlakını ön planda tutar. Hz.Peygaber , kişisel nefsin terbiyesini en büyük cihad olarak belirtmiştir. Buna göre İslam ahlakında önce ferдин ahlakı, sonra aile, toplum, yani devlet ahlakı, daha sonra da insanlık ahlakı gelir. Görüldüğü gibi Kur'an'ın va'z ettiği içtimâî

144 M.A.Dıraz, age., Giriş xx

145 Bakara 2/12, Nisa 4/1, Araf 7/189

146 Embiya 21/92, Mü'minun 23/52

147 Yunus 10/19

ahlakın temelleri, ferdî ahlakın, yani her şeyden önce insanın kendi vicdanını temizlemesi ve kendi nefsiyle hesaplaşması esası üzerine atılmış bulunmaktadır. Bu özellik, "ahlakın mücerret kaidelerde değil, asıl hareketlerde, yani aksiyonda ve onun neticelerinde aranmalıdır" tezine de uygun düşmektedir. "Yapmadıklarınızı niçin söylüyor sunuz?"⁽¹⁴⁸⁾ diyen Kur'an-ı Kerim, bu suretle her ahlak sisteminde olması gereken mantikî tutarlılığın en açık örneğini de vermekte ve islam ahlakı işte bu fikrin gölgesinde sistemleşerek temayüz etmiş bulunmaktadır.

İslam ahlakında affın, sevginin, Allah'ın rahmetini telkin etme, ona doğru yönelme ve yönlendirme gibi fiillerin büyük bir değeri vardır. Bu fiillerin faili olan kişi, Allah'ın inayetine nail olur. Fakat kendi lehinde olan bütün bu yollara başvurmayan ve kötülükte ısrar eden, Allah'ın koyduğu sınırları aşan kimsenin hareketi, şiddetli bir ceza tepkisiyle karşılaşır⁽¹⁴⁹⁾. Bu ceza, Kur'an'a göre hem dünyevî hem de uhrevîdir. Kuşkusuz yapılan her iyilik ve kötülük, yani her fazilet ve rezilet, dünyada olduğu gibi ahirette de layık olduğu karşılığı görecektir. İyiliklerin karşılığı mükafaat, kötülüklerin karşılığı da şüphesiz ceza olacaktır. Bu husus, Allah'ın va'di ve adalet sıfatının da gereğidir.

İslam ahlakında Allah'a teslimiyet esastır. Onun en büyük özelliği, Allah'ın yüce varlığı ve O'nun küllî iradesi ile olan iç-içeliğidir. Denebilir ki İslâm ahlakı, Allah'ın ahlakıdır. İslamî ahlakı yaşayan gerçek bir müslüman, Allah'ın birçok sıfatı ile temasa girer. Söz gelimi yaşamaya değer veren, hayat sıfatı ile; ilme değer veren, ilim ve hikmet sıfatı ile; güçlülere karşı koymasını bilen, kudret sıfatı ile; hak ve hukuka riayet eden, adalet sıfatı ile iç-içelik kazanır. İslam ahlakına göre hiçbir şey sadece insanın kendinden değildir. Hayrı da şerri de, iyiliği de kötülüğü de yaratan Allah'dır. Elbette insanın çabası önemlidir. İnsan çaba gösterir, cehd eder, Allah da cehdedilen yönde o şeyin olmasını sağlar. Nevar ki Allah'ın muradı olmadıkça, kulun istemesi, ahlakî fiilin, yada ahlakî sonucun ortaya çıkması için yeterli değildir. Gerçi insan bazen oku kendisinin attığını ve hedefi de vurduğunu sanabilir. Fakat asıl atan da vuran da Allah'dır⁽¹⁵⁰⁾. O nedenle Kur'an-ı Kerim "herhangi bir şey hakkında, ben bunu yarın mutlaka yapacağım deme, ancak Allah dilerse yaparım de"⁽¹⁵¹⁾ diyerek insanları uyarmaktadır.

148 Saf 61/2

149 Nisa 4/14

150 Enfal 8/17

151 Kehf 18/23-24

Bütün bunlar, islam ahlakının, insan iradesini Allah'ın iradesine bağlamak, O'na inanmak ve güvenmek esasına dayandığını göstermektedir. Bu durum, kul ile yaratıcının birbirine yakınlığının, iç-içeliğinin ifadesidir. Peki bu hal fatalizm yani cebrî kadercilik sayılır mı? İlk bakışta bunu "evet" diye cevaplamak mümkündür. Fakat Kur'an'ın kader ve irade konusundaki dengeli ve hassas genel öğretisi göz önünde bulundurulduğu takdirde görülecektir ki bu ve benzeri ayetler, aslında insanın iradesini kuvvetlendirmek ve yeis anında insanın terkedilmiş olmadığını göstermek için vardılar. Allah'a iman ve O'nun takdirine güven duygusu iradeyi sıfıra indirmez; aksine artırır, kuvvetlendirir. Beklenmedik haller, acılar ve imkansızlıklar karşısında dahi iradeyi harekete geçirmek, ye'se düşmekten kurtulmak; sadece Allah'a yönelmek ve O'nun iradesine bağlanmakla mümkün olur. Bu hususun, her şahsın kendi hayatında yaşadığı en önemli tecrübelerden biri olduğu asla inkâr edilemez.

D- SONUÇ :

Bilindiği gibi İslam öncesi cahiliye döneminde araplar, arzın en çorak bir yerinde, hiçbir otorite tanımaksızın tam bir anarşi içinde yaşayan, çirkinlikleri haksızlıkları kendine ahlâk edinmiş bir kavimdi. İslam geldiğinde onlar, çok çeşitli kabileler halinde kendi üstünlükleri ile övünüp diğerlerine karşı yağmacılık ve zulüm işleriyle meşgul oluyor ve bunu da en büyük şeref ve iftihar vesilesi sayıyorlardı. Amr ibn-i Külsüm şöyle övünüyordu: "Biz bağiler ve zalimleriz, zulme uğramış değiliz, zulmu biz yaparız" ⁽¹⁵²⁾.

Meşhur muallaka şairlerinden Züheyr de hayata aynı gözlükle bakmakta ve şöyle demektedir: "Bir kimse kendi oymağını silahiyle koruyamazsa havuzu yıkılır (zillete uğrattılır). Zulmetmiyen zulme maruz kalır" ⁽¹⁵³⁾.

Daha sonra müslüman olduğu söylenen Katamî, bir şiirinde cahiliye devri çapulculuk ve yağma hayatını bakınız nasıl anlatmaktadır: " Bizde sıyrılmış mızraklar ve cins atlar vardır. Bizimkiler bir tarafa baskın yapar, işleri ters gider de yağma yapamazlarsa başka tarafa geçerler. Hattâ bazen başkalarını bulamazsak kardeşimiz Bekr Kabilesine bile baskın yaparız" ⁽¹⁵⁴⁾.

152 Azzam, Abdurrahman (ter.H.Karaman), Peygamberimizin Örnek Ahlakı, İst,1995, S.159

153 Yaltkaya, Şerafettin, Yedi Askı, İst.1985, S.62

154 Azzam, age. S.159

Alınan bu ifadeler bize İslam'dan önceki arapların ahlâk tetakkilerinin ne derece acımasız ve insanlık dışı olduğunu göstermektedir.

Aynı zamanda kendi kardeşlerini dahi yağmalayan ve bununla iftihar eden bu azgın topluluk, bir nesillik kısa bir zaman içinde, nizam ve intizamın, hak ve hukukun timsali olmuş, insanlık aleminin gıpta ve hayranlıkla yadettiği medeniyetin temelini atmış, yaşadıkları devreye "saadet asrı" denmesini başarmıştır.

Bu başarının sırrı, şüphesiz Kur'an'ın genel öğretisi ve özellikle ahlak telakkisinin altında yatmaktadır. İslâm, Resulülâh (s.a.v)'in önderliğinde onları medenileştirdi. Aşiretler halinde yaşayan bu kalabalığı tevhid etti ve homojen bir ümmet olma seviyesine yükseltti. Her inananı kardeş, her insanı eşit saydı. Üstünlük ölçüsünü soya-sopa, kaba kuvvete değil, ittikaya, sahip olunulan ahlâkî fazilete bağladı. Kur'an, "en kerim olanınız Allah'dan en çok korkanı nızdır"⁽¹⁵⁵⁾ diyordu. Mü'minler buna inanmışlardı ve birbirlerini bu istikamette uyarıyorlardı. Çünkü iyi olanı emretme, kötü olanı ise nehyetme görevini de üstlenmiş olduklarının bilincine varmışlardı. Böylece bir otokontrol sistemi getirilmiş ve dinî ahlakın otoritesi her türlü otoritenin üstüne çıkarılmıştır. Bu suretle eski kabilecilik anlayışından doğan kişisel menfaat telakkisi yıkıldığı gibi, toptan mes'uliyet düşüncesi de yerini şahsî sorumluluk ilkesine terketmiştir⁽¹⁵⁶⁾.

İslâm, Arapların hisse dayanan eski mücadele şekillerini akileştirmek suretiyle frenlemiş, dar kabilecilik kalıpları içinde ortaya konulan yarış hayra yöneltmiş ve "hayır yolunda koşuşun (yarışın). Hepinizin döneceği yer Allah'ın huzurudur"⁽¹⁵⁷⁾ diyerek hayırlı ameller yapmalarını sağlamıştır. Bu yönlendirme sayesinde artık onlar her davranışlarında tevhidî anlayışı ön planda tutuyor, birbirlerine bakışları, hak ve vazife anlayışları, inanç ve düşünceleri hep bu telakkinin himayesinde geliyordu. Yaratıcı ve tapılan varlığın birliği, benimsenen dinin aynı oluşu, beşerî menşe' itibarıyla tüm insanların Hz. Adem'den gelişi, bu düşünce tarzının temelini oluşturmaktadır. Bu sayede gönüller asılsız kuruntulardan, yanlış inançlardan, kula kul olmaktan, Allah'dan başkasına tapınma

153 Yaltkaya, Şerafettin, Yedi Askı, İst.1985, S.62

154 Azzam, age. S.159

155 Hücurat 49/13

156 Bkz: En'am 6/164, Zilzal 99/9, Lokman 31/16, Bakara 2/286

157 Maide 5/48

zilletinden kurtulmuştur. Şüphesiz Allah, insanları selamet yurduna çağırır. Dilediğini dosdoğru yola iletir" (158).

İslâm ahlakı insanlara, fayda ve zararın yalnız Allah'ın elinde olduğunu da öğretmiştir. Allah insana şah damarından daha yakındır ve kalbinde Allah' dan başkasının tasarruf hakkı yoktur. Ne kahinlerin ne de (hangi ad altında olursa olsun) bir başkasının böyle bir müdahale yetkisi vardır. Hatta Hz. Peygamber'e bile bu hak verilmemiştir. O'nun görevi sadece dini tebliğ etmek ve öğretmektir. Cenab-ı Hak, muhtelif vesilelerle Resulünün dikkatini bu konunun üzerine çekmekte ve "sen onlar üzerinde zor kullanıcı değilsin". "Seni, onların üzerine bekçi yapmadık". "Sen sadece bir uyarıcısın" (159) buyurmaktadır.

Hz.Muhammed (s.a.v), risalet görevine başladığı ilk günlerde iki kişiden hiç olmazsa birinin bir an önce müslüman olmasını diliyordu. Bunlar Ömer İbnu'l-Hattab ile Ebü'l-Hakem diye anılan Ebu Cehil idi. Ebu Cehl'in küfrü çok şiddetli olduğu için Hattab oğlu Ömer tek aday olarak görülüyordu. Fakat O da müslümanlara karşı hiddeti ve şiddeti ile tanınmaktaydı. O yüzden "Hattab'ın eşeği müslüman olur da oğlu Ömer müslüman olmaz" diyorlardı (160). Fakat çok geçmeden Allah'ın inayeti O'na da ulaştı. İslâm ahlakı O'nu öyle bir terbiye etti ki insaf, merhamet ve adaletin timsali oldu. Halife sıfatı ile konuşurken sözünü kesip kendisine itiraz eden yaşlı kadını dinledikten sonra "evet kadın haklı, hatalı olan Ömer'dir" diyebiliyor, çaresiz birini gördüğünde ağlıyor, insanlar arasında bir yoksul bulunduğu halde Allah'ın huzuruna nasıl çıkacağına hesabını yapıyor ve Dicle kenarında kazara bir kurdun kapacağı kuzunun endişesini duyuyordu.

İnsaf nedir bilmiyen bir toplumun zalim üyeleri iken Hz. Peygambere arkadaş olan bir zamanların çiftçisi, çobanı ve küçük tüccarı bu insanlar, İslam'ın ahlak ve fazilet mektebinde öyle bir eğitildiler ki kendilerine ihtiyaç duyulduğu her yer ve zamanda herkes için önder olabilecek hazırlık ve olgunluk içinde, sanki onun için yaratılmış duruma geldiler. O sebeple de Hz. Peygamber onları yol gösterici birer yıldız (161), Allah Taalâ ise "insanlara örnek şahitler olsunlar diye kâmil bir ümmet" (162) olarak tarif ve tavsif etmiştir.

158 Yunus 10/25

159 Bkz: Gaşiye 88/22, En'am 6/107, Hud 11/12,

160 Azzam, age. S.167

161 Bkz:Müslim, Fedailü's Sahabe 207

162 Bakara 2/143